

Розділ I
ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32:008.2

Михальченко Микола Іванович
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України

**Методологічні проблеми
аналізу сучасних цивілізацій**

Метою даної роботи не є дослідження детальної класифікації цивілізацій і цивілізаційних вибухів, а розглядаються основні моменти методологічного характеру. Кожна цивілізація переживає етапи становлення, розквіту і занепаду. Відзначається, що українська і московська цивілізації — це кардинально різні європейська та євразійська цивілізації. Тобто ніякого кінця історії не передбачається. Зауважується, що країни будуть змінюватися, але історичний процес буде продовжуватися. У сучасну епоху змінилося тлумачення терміну «велич». Значна частина аналізу присвячена цивілізаційним пошукам України і небезпекам, які їй загрожують з боку Росії. Цивілізація — це форма людської спільності, у якій один або кілька соціально значущих чинників дозволяють відчувати себе чимось єдиним. Важливим методологічним моментом цивілізаційного аналізу є облік «спалахів» і «згасання» активності цивілізацій. Відзначається, що при дослідженні цивілізацій важливо враховувати релігійний фактор: монорелігійний або мультирелігійний, якщо держава багаторелігійна, то необхідно враховувати релігійну конкуренцію, релігійну історію.

Ключові слова: цивілізація, світова цивілізація, регіональна цивілізація, локальна цивілізація, цивілізаційна криза, цивілізаційний розвиток, цивілізаційний вибух, методологія.

Цивілізаційний аналіз отримав «друге дихання», коли формаційний підхід, насаджений марксизмом, засвідчив свою пізнавальну обмеженість. Ще в XIX столітті К. Маркс зрозумів, що теорія суспільно-економічних формацій, яка більш-менш «працює» в Європі, не знайшла застосування на інших континентах, тому що протистояння між

буржуазією та пролетаріатом не спостерігалось. Там існував інший процес суспільних відносин. Тому К. Маркс нечітко, у вигляді застереження висунув ідею «азіатської формації», яку безуспішно намагалися вбудувати в формаційну теорію радянські суспільствознавці.

Але справа була не лише в Азії, Африці й Америці до появи там європейців, Австралія також не бажала «долучатись» до формаційного пояснення історії. На противагу їй з'явилися концепції «стадій зростання», «індустріального суспільства», цивілізаційний аналіз і т. д. Саме цивілізаційний аналіз став найбільш універсальним засобом дослідження різних людських спільнот. У основу цивілізаційного аналізу було закладено просту ідею: кожен соціум (цивілізація) має свої унікальні характеристики, рушійні сили, свою історію.

Деякі соціуми (цивілізації) можуть мати схожу історію, але це не позбавляє їх власної унікальності. У Великобританії та Нідерландах, на перший погляд, схожа історія, але в кожній з цих країн буржуазні революції відбувалися специфічно. Так, це країни глобальної європейської цивілізації, але якщо їх розглядати як регіональні цивілізації, то кожна з них проходила свій історичний шлях й має власну унікальність. Саме здатність поєднувати спільне та відмінне є сильною стороною цивілізаційного аналізу.

Поняття «цивілізація» в латинському виразі має декілька значень — «державний», «цивільний», «політичний». Не набуло однозначності це значення і в сучасних умовах. У науковій літературі дане поняття трактується багатозначно:

- а) в широкому сенсі як синонім слова «культура»;
- б) тип суспільства (в старогрецькому сенсі), що відрізняється від світу дикості і варварства, який оточував Стародавню Грецію, що мала писемність та розвинену систему соціальних і державно-правових відносин;
- в) тип суспільства з характерною для нього матеріальною та духовною культурою.

Кожне трактування має право на існування в певний соціальний період. Але в останні роки поняття «цивілізація» набуло два основних значення:

а) як окреме (унікальне) суспільство, що здійснило певний історичний розвиток, зі своєю мовою та культурою;

б) як світовий цивілізаційний процес, що представляє певну ієрархічну структуру:

— загальнолюдська цивілізація — глобальні континентальні та релігійні цивілізації (європейська, християнська, мусульманська, китайська і т. д.);

— регіональні цивілізації в рамках держав (російська, германська, українська, французька і т. д. Цивілізація, об'єднана мовою, територією, способом життя, духовною культурою і т. д.);

— локальні цивілізації, що володіють державністю або ж вона відсутня, хоча мають спільну мову, культуру, ареал проживання (масаї, ескімоси, башкири, калмики, шріланкійці, фіджійці, баски, каталонці, ірландці, андорці, монегаскі і т. д.).

В Україні — це кримські татари. Але не можна вважати локальною цивілізацією групи одного етносу, що мають територіальні самостійні назви (баварці, волиняни, сибіряки, петербуржці, корсиканці і т. д., хоча у них і є специфічні культурні риси та спосіб життя). Іноді в цивілізаційній класифікації вживають термін «осередкова цивілізація» для невеликих народностей (чукчі, якути, ненці, лапландці, гренландці, етноси Полінезії, невеликі етноси Африки). Критерії виокремлення «осередкових цивілізацій» настільки невизначені та довільні, що варто лише визнати спроби їх класифікації.

У 1986—1992 роках в Європі стався цивілізаційний вибух, соціальне відлуння від якого буде звучати довго в різних країнах. Соціальні вибухи не одномоментні. Вони досить уповільнені в соціальному часі та просторі. Оскільки цивілізаційні вибухи, в основному, відносяться до соціальних, то прорахувати їх хронологію та соціальні наслідки надзвичайно складно, навіть через століття. Наприклад, скільки тривав цивілізаційний вибух Македонської цивілізації? Лише правління часів Філіпа II та Олександра чи довше? Які його наслідки? А такі цивілізаційні вибухи, як Велика французька революція, політичний переворот більшовиків в Росії в 1917 році? Наслідки цих вибухів відчуваються до теперішнього дня.

Цивілізаційний вибух — це різка зміна ходу світового або регіонального цивілізаційного процесу, що призводить до кардинальних змін у політиці, економіці, культурі країн, субрегіонах (наприклад, Європи), у світовій цивілізації. Цивілізаційні вибухи бувають соціальні, технологічні, науково-технічні і т. д. Цивілізаційні вибухи бувають позитивні, конструктивні і негативні, руйнівні. Наприклад, більшовицький (1917 року), фашистський, нацистський цивілізаційні вибухи мали зовнішній вигляд позитивного, конструктивного цивілізаційного вибуху. Але оскільки вони були здійснені на помилковій, утопічній ідеологічній базі, суперечили загальнолюдським цінностям, то виявилися негативними, руйнівними цивілізаційними вибухами.

Оскільки завданням даної роботи не є детальна класифікація цивілізацій і цивілізаційних вибухів, то ми розглянемо найзагальніші моменти

методологічного характеру, спираючись на досягнення таких дослідників як А. Тойнбі, А. Шпенглер, М. Данилевський, П. Сорокін, Д. Белл, С. Гантінгтон та інших. Цивілізаційний підхід до історії загальносвітової цивілізації, до регіональних та локальних цивілізацій в окремих моментах може комплексно поєднуватися з формаційним, системним, синергетичним та іншими підходами, взаємно доповнюючи один одного.

Цивілізацій багато й вони є різними. Той, хто збирається їх рахувати — методологічно помиляється. Є різні критерії класифікацій, деякі перетинаються (може бути цивілізація острівна, полінезійська, католицька, англomовна і т. д.). Про це ми будемо говорити пізніше. СРСР був спробою створення цивілізації нового типу — комуністичної. Але незнання основ філософії та політології, протиріччя в методології («діалектичний матеріалізм») призвели до створення колажної, клаптикової, штучної цивілізації, спроектованої під штучну ідеологію — пролетарську, комуністичну. Є філософська формула: форма повинна відповідати змісту. Спроба ж побудувати державу соціалістичну за змістом, загальнонародну за формою в багатонаціональній, полірелігійній країні, створити загальнонародну за змістом (насправді нав'язати російську) та багатонаціональну за формою культуру призвели до того, що це штучне творіння розпалося. Невміння створити політичну націю, на кшталт США, Бразилії, призвели до розчарування націй, що становили СРСР. Вони розбіглися по своїх «національних квартирах».

Є одне поняття: російською — «перекресток», українською — «перехрестя», білоруською — «росстани». СНД був таким перехрестям, яке пройшли нації після розпаду СРСР. Кожній нації слід було піти своїм шляхом — одні наліво, інші — направо, треті — прямо. Але Росія не відмовилася від своїх імперських амбіцій і розпочала «ламати через коліно» інші нації, щоб усі йшли в одному напрямку, чим породила низку міжнаціональних конфліктів не тільки на пострадянському просторі, а й всередині самої себе.

Методологічно важливо не тільки зафіксувати сам цивілізаційний вибух, а й внутрішні та зовнішні причини, що призвели до нього, його наслідки для епіцентру вибуху, країн, причетних до вибуху, та для всієї світової цивілізації.

У світовому цивілізаційному процесі можливі катаклізми, дуже схожі на цивілізаційний вибух позитивного характеру. Але це катаклізма негативного характеру, псевдоцивілізаційна аномалія в цивілізаційному процесі, коли робиться спроба перервати, порушити природно-історичний процес.

Яскравим прикладом псевдоцивілізаційного вибуху, аномалії (аномалія — щось таке, що не вписується в загальну картину процесу розвитку) є псевдосоціалістичні революції. Ні в Росії, ні в Китаї — це не були соціалістичні революції. У Росії — це переворот під хибною утопічною ідеєю створення принципово нової комуністичної цивілізації. У Китаї — національно-визвольна революція, розбавлена соціалістичними ідеями. В інших «соціалістичних» країнах «соціалізм» був принесений на багнетах «світового комуністичного руху», а насправді — з СРСР і КНР.

Цивілізаційний вибух на рубежі ХХ — ХХІ століть стався через перегрів «соціального цивілізаційного котла» — соціалістичного табору. Внутрішні причини — неефективна економіка, політика (в тому числі й внутрішня, а саме тоталітаризм, та зовнішня — націленість на всесвітню соціалістичну революцію — агресія у всьому світі, підтримка усіх революцій — антиколоніальних, псевдосоціалістичних й підготовка їх і т. д.), національна політика русифікації, разом з тим неефективна соціальна політика — гасла створення нової комуністичної цивілізації, що не було підкріплено рівнем життя і т. д. Фактично, яку б зі сфер життя соціалістичного табору ми не розглядали, скрізь визривали соціальні протиріччя, що не були вирішені.

Особливо гострі протиріччя назривали в центрі соціалістичного табору — СРСР. Пропаганда глаголила про «рай на землі» СРСР — як центру всього прогресивного людства. А дійсність була іншою: незабезпеченість продовольством, житлом, предметами побуту; величезна соціально не забезпечена й агресивна армія; тотальний контроль за свободою слова; невиконання основних вимог демократії; політичний та ідеологічний терор проти всього населення. А за кордоном — «загниваючий капіталізм» демонструє високу продуктивність праці, високий рівень життя (магазини переповнені товарами, що недоступні в СРСР), демократичні права і свободи і т. д. Втекти із соціалістичного табору в світ капіталізму — було мрією і удачею «соціалістичної людини».

До середини 80-х років ХХ століття становище населення в соціалістичному таборі стало нестерпним, соціальні протести стали масовими. Його члени — країни «соціалістичної співдружності» — стали вибухати національно-визвольними революціями, спрямованими на ліквідацію імперської влади СРСР та маріонеткових режимів, що нею насаджувались. Загострювалася ситуація й у самому СРСР, щоб потім вибухнути в 1990—1991 роках. Це був не просто вибух проти немислимих умов життя, а й проти влади, що довела народ до жалюгідного, приниженого становища.

У 90-ті роки ХХ століття несподівано набула популярності абсурдна концепція «кінця історії» Ф. Фукуями. Він стверджував, що лібералізм економічний та політичний переміг абсолютизм, комунізм, фашизм, націоналізм й розпочинається нова історія без глобальних суперечностей, конфліктів у однополярному світі. Глобальні протиріччя між націями не перетворюватимуться на глобальні конфлікти, навіть між теократичними державами.

Концепції Ф. Фукуями, С. Гантінгтона «про конфлікт цивілізацій» та їм подібні доцільно використати для того, щоб показати різноманіття суспільствознавчих ідей про майбутнє світу. Дані концепції поділяються на три групи: оптимістичну (цю групу представляє Ф. Фукуяма); песимістичну (С. Гантінгтон); прагматично-раціональну (Г. Кіссінджер, З. Бжезінський та інші, до яких належить і автор даної роботи). Оптимісти втратили свої позиції після початку нової «холодної війни» між НАТО та Росією. Песимісти отримали нові факти для передбачення нових глобальних конфліктів. Раціональні прагматики у своїй позиції є ближчими до песимістів, але їх обнадіює два фактори: ступінь могутності двох очевидних центрів впливу — НАТО та Китаю — настільки висока, що при координації зусиль вони в один момент примусять Росію до капітуляції мирним шляхом, без застосування збройних сил.

На даний час така координація тимчасово неможлива через розбіжності цілей даних центрів сили. НАТО хотіло мирним шляхом «зробити» Росію другорядною державою, як певне ресурсне джерело на міжнародному ринку (через СОТ). Але через сплеск неоімперства в Росії, ініційований колишніми співробітниками КДБ на чолі з В. Путіним, ця стратегія не отримала подальшого розвитку. Вона знову може стати дієвою, але вже після падіння режиму В. Путіна та наближення економічної кризи в Росії, що остаточно ставить цю країну в розряд регіональних цивілізацій.

Китай проводить свою власну геополітичну та геоекономічну стратегію. Офіційно підтримуючи лінію неприєднання до жодних політичних блоків, Китай посилює свою економічну, військову, а значить і політичну могутність в Тихоокеанському регіоні та на Далекому Сході, щоб остаточно поглинути Тайвань, деякі острови й архіпелаги, а потім анексувати далекосхідну частину Росії. Це офіційні цілі Китаю до 2050 року. Зіткнення зі США не входить у плани Китаю.

Тобто ніякого кінця історії не передбачається. Одні країни будуть посилюватися, інші — слабшати, а історичний процес буде продовжуватися. Так, Захід не об'єднається зі Сходом, але й глобального конфлікту найближчим часом між ними не передбачається. Тільки Росія,

яка намагається «всидіти» на двох стільцях — європейському та азійському — може розірватися на частини. І навіть експансія в Крим — це одна з нелогічних дій зникаючої імперії. Це скоріше інстинкт вмираючого хижака.

Щоб зрозуміти суть перехідної часової моделі постмайданівської влади в Україні, слід мати на увазі, що всі твердження про перемогу демократії передчасні й мало співвідносяться з дійсністю. По-перше, будь-який «демократичний» прорив мас швидко заганяється до бюрократичних процедур імітації демократії; по-друге, демократія є всього лише формою організації влади, одним із способів її реалізації та діалогу влади з громадянським суспільством, й вона постійно змагається з авторитаризмом влади. І це суперництво часто виграє традиційна бюрократія. Демократія вмирає, якщо не формується апарат влади, здатний гармонійно поєднувати обидві тенденції. В Україні, де влада надзвичайно корумпована, демократія завжди програвала авторитаризму; по-третє, передвиборчі заяви політиків та їх реальна політика після приходу до влади — це різні речі.

У «великоросійській» моделі влади немає такої боротьби тенденцій. По-перше, будь-яка модель влади в Росії спочатку є авторитарною. Будь-які міфологічні «суверенні», «регульовані», «керовані» демократії — лише пропагандистські ідеологеми; по-друге, «великоросійський» світогляд агресивно націлений на політичну, економічну експансію та походить від «величч», «богообраності» росіян, які по-нацистськи спрямовані проти інших націй и народів; по-третє, будь-який лідер у Росії буде мати підтримку народу, якщо він діє в напрямку загального світосприйняття народу. Будь-яка опозиція по відношенню до «державницького», експансіоністського мислення та дій буде слабкою, «націонал-зрадницькою». Раціональні аргументи не діють, панує агресивний інстинкт влади та народу.

Для української цивілізації боротьба різних тенденцій, архітектур влади визначена історично. По-перше, нормани («варяги») привнесли в Київську Русь войовничість, схильність до військових походів (потім це було «передано» й на Північно-східну Русь, де поєдналося з кочовою тенденцією татаро-монголів). По-друге, стара традиція патріархальних суспільств у вигляді народного віча завжди зберігалася в народній пам'яті, й навіть нормани змушені були з цим рахуватися. Ця традиція пронизала століття — козаччину, революції, сільські зібрання, майдани — й дійшла до сучасності. У Північно-Східній Русі традиція згасла, коли ця частина Русі була окупована татаро-монголами, які перетворили колись самостійні князівства у свої васальні улуси. По-третє, перебування частини Русі-України в складі польсько-

го королівства й Габсбурзької (Австро-Угорської) імперії дозволили долучити в її політичне життя європейські демократичні традиції парламентаризму та самоврядування.

Північно-Східна Русь, а потім Московія, були слов'янськими лише за назвою, оскільки влада деякий час була слов'янською (конкістадорською), а народ був — фінно-угри, тюрки і т. д. Навіть князі, наприклад Іван Калита, Борис Годунов, незліченна кількість інших удільних князів, були або татарами, або полукровками. Тому для них східний деспотизм — це святе, звичне.

Ця східна традиція легко перейшла у Росії в сучасність. При цьому важливо розуміти, що справжня Русь — це Україна, Білорусь, Смоленщина, Брянщина, Псковщина. А решта, «ісконно-російська» територія, — це землі, захоплені у фінно-угрів та тюрків. Як ми пам'ятаємо, саму назву «Росія» було присвоєно Московському царству тільки у XVIII столітті Петром I — царству переважно не слов'янському, а «велика російська мова» була сформована нащадком африканського негра О. Пушкіним, німцем Д. Фонвізіним, українцем М. Гоголем всього лише за участю деяких московитів зі слов'янським корінням на основі церковно-слов'янської (староукраїнської).

Етно-підґрунтям володимиро-суздальської — московсько-російської регіональної цивілізації стали фінно-угорські народи, а підґрунтям державності давньоруська держава з центром у Києві та татаро-монголи. Військові дружини з Києва заклали основу державності на фінно-угорських землях, а татари, перетворивши їх в улуси Золотої Орди, надали їм стабільності, й потім перенесли головний «стіл» у Москву. Отже, Московія — суто татарське творіння з дуже незначною слов'янською домішкою. Татари віддали своєму московському улусу велике князювання за гроші за середньовічною традицією. Платиш — посвідчення на велике княжіння отримуєш. Култа-хан (Іван Калита) придбав таке посвідчення. За одними джерелами він був метис (московитян-татарин), за іншими — чистий татарин, а російська історія (засіб гноблення і пропаганди) перетворила його на слов'янина.

Ми постійно будемо повертатися до історії північно-східних князівств Київської Русі, як до періоду зародження специфічної східної деспотії, яка продовжила своє існування в Московії, Російській імперії, СРСР й переживає складний відрізок соціального простору та часу зараз, коли Росія, нечутлива до демократії, намагається відродити свої хапальні інстинкти й знову перетворитися на тюрму народів.

При аналізі регіональних цивілізацій важливо не тільки виділити специфіку, унікальні риси даної регіональної цивілізації, але і її домі-

нанти розвитку, в тому числі духовні. Наприклад, три етнічні близькі цивілізації — українська, польська й білоруська — розвивалися в різних напрямках через різні релігії, що панують в цих країнах-цивілізаціях. У Польщі панує католицизм, який існував поряд з державними інститутами та прагне здійснювати контроль над суспільством незалежно від держави. Тому громадянин міг знайти захист від свавілля влади у церкві, міг маневрувати як у державному, так і в церковному полі. Це робило його більш вільним у життєвому виборі.

Україна і Білорусь потрапили під контроль православної Московії, де церква і держава зрослися, контролюючи громадянина автократично, де імператор був главою церкви (реформа церкви Петром I). Тому ступінь свободи в Російській імперії (не плутати з поняттям «Русь») була меншою. Церква була ідеологічним департаментом імперії, допомагаючи державі пригнічувати народ.

Тому та частина України, яка опинилася під владою Австро-Угорщини була вільнішою, із зачатками культурної автономії і самоврядування. Та ж частина, яка була окупована Росією, стогнала під ярмом північно-східної деспотії, і її слухняної служниці — православної церкви.

На щастя, всі нації і цивілізації, навіть деспотичні, не вічні. І ми це покажемо на прикладі Російської імперії, що старіє і вмирає. Зараз повільно, але з часом процес прискориться, тому що теперішня влада Росії завела російську цивілізацію в глухий кут, з якого вона може і не вирватися. Хоча «Верхня Вольта» з ядерною зброєю може накоїти ще багато бід на Землі.

У сучасну епоху змінилося тлумачення терміну «велич». Причиною цього стали підсумки Другої світової війни. Якщо до неї країни, держави набували «велич» ціною територіальних захоплень, то в сучасності велич досягається здатністю держави розвивати науку, економіку, підвищувати рівень життя своїх громадян й, звичайно, допомагаючи іншим народам досягати миру. Тому Росія не збільшує свою «велич», а втрачає її розв'язуванням конфліктів, економічною стагнацією, падінням рівня науково-технічного прогресу.

Історіографія буває науковою, ненауковою та способом пропаганди. І кожен вид історіографії має свої закони або псевдозакони. Навіть та історіографія, яку ми визначаємо як наукову, має об'єктивно-суб'єктивний характер. По-перше, історики живі люди й додають в історіографію суб'єктивність. По-друге, оскільки політика домінує в житті та міжнародних відносинах, то політичні інтереси домінують й в історіографії. В історію входять в першу чергу факти, що мали вплив на долю політичного світу. Відкриття, наприклад, парової машини, що призвело

до революції в технологіях, відображене в підручниках лише в кількох рядках. А правління Наполеона, що призвело до загибелі кілька мільйонів французів й багатьох мільйонів серед інших націй, описується на багатьох сторінках.

Ненаукова расистська історіографія Німеччини часів А. Гітлера стала псевдотеорією початку та кінця Другої світової війни, в якій й праві, й винуваті знищували один одного.

Російська історія переписується постійно на догоду державній пропаганді. Тому в російській історіографії істина та брехня перемішані, й цим отруйним «зібранням» годують своє населення, а якщо вдається, то і населення інших країн.

Понятійний ряд, яким описується цивілізаційний процес, надзвичайно широкий, тому що цивілізаційний підхід не є догматичним. Там багато наукових категорій, понять — як науково-публіцистичних, так і ненаукових. У процесі соціального пізнання понятійний апарат цивілізаційного підходу (можна сказати й аналізу) буде уточнюватися, ставати точнішим. Це буде дуже важко робити, оскільки одні вважають, що цивілізація розвивається за Божою волею, а інші — що це природно-історичний процес. Звідси і розбіжності в методології, понятійному апараті і т. д.

У понятійний апарат наукового розуміння цивілізаційного процесу входять такі поняття: «цивілізація», «світова цивілізація», «регіональна цивілізація», «локальна цивілізація», «цивілізаційна криза», «цивілізаційний розвиток», «цивілізаційний зсув», «цивілізаційний вибух», «цивілізаційний глухий кут» й безліч інших (іноді таких, які не мають чіткого пізнавального статусу), що описують взаємодію різного типу цивілізацій і антицивілізацій.

Світова цивілізація включає в себе і нормальні цивілізації, побудовані на принципах гуманізму; й «недоцивілізації», що ґрунтуються на агресії, культурі війни і людиноненависництві (тоді вони називаються антицивілізації); й країни, що йдуть від «недоцивілізаційного» розвитку до цивілізаційного. Тому в цьому величезному світі трапляються й цивілізаційні зіткнення, й цивілізаційні вибухи, й цивілізаційні прориви, й цивілізаційні глухі кути.

Світова цивілізація — це мініатюрний Всесвіт для особистості, що може спостерігати як запалюються локальні і регіональні цивілізації у всіх частинах світу. Що ми можемо сказати про майбутнє «наднових» каталонської або шотландської регіональних цивілізацій? Як зникають регіональні цивілізації, наприклад, північнокорейська чи російська? Як вибухають субрегіональні цивілізації — європейська і африканська?

Багато що на цій Землі повторює Всесвіт. Наприклад, народження «наднових» цивілізацій — каталонської і шотландської — призводить до мініцивілізаційних вибухів. В результаті, на місці своєрідних федеративних держав — Іспанії та Великобританії — виникнуть нові унітарні держави-цивілізації?

Україна, що отримала незалежність в результаті великого європейського цивілізаційного вибуху, перебуває в цивілізаційному глухому куті через всеосяжну корупцію, коли національні еліти безсовісно грабують народ під гаслами повернення в світову цивілізацію з антизахідної «комуністичної цивілізації». І так триває вже чверть століття. Це унікальний (але не єдиний випадок), коли влада знищує державу і майбутнє народу.

Коли гриміли соціальні вибухи в Угорщині, Польщі, Чехословаччині, НДР, СРСР ще скрипів, тріщав, але тримався. Програна війна в Афганістані (приклад програшу Росією війни проти Японії в 1905—1906 рр.), масові протести в Прибалтиці, на Кавказі, а потім й у Москві, в Україні, призвели до цивілізаційного вибуху. Соціалістичний табір і СРСР розпалися, цивілізаційний курс на світову соціалістичну революцію й створення нової комуністичної цивілізації безславно зник — цивілізаційний вибух відбувся.

Уламки соціалістичного табору та СРСР почали обирати нові цивілізаційні стратегії. Росія, як епіцентр вибуху, розпочала цивілізаційно «кидатися» то до зближення із Заходом, то зі Сходом, а зупинилася на відродженні Російської імперії, євразійському курсі (не до кінця розуміючи, що це таке), на відновленні зовнішньо агресивної політики, протиставивши себе решті всього світу. Але вона не врахувала, що настільки втягнута в глобальні економічні відносини, що проведення курсу політичної ізоляції, ідеологічної та військової агресії, створення ілюзорного «русского мира» є глухим кутом.

Так, Росія змогла зруйнувати систему міжнародних відносин (але лише частково), стати джерелом світових конфліктів, але не більше того. Просто вона ще переживає наслідки цивілізаційного вибуху (епіцентр — є епіцентр), тому й кидається від одного до іншого. Роль антицивілізації — не надто зручна. Або повернутися до світової цивілізації, або прямувати до нового соціального вибуху, який вже зруйнує й саму Росію в її теперішньому вигляді.

Україна, з огляду на свою близькість до Росії, теж дуже постраждала від цивілізаційного вибуху. Вже понад двадцять п'ять років вона шукає новий цивілізаційний шлях, пеє зв'язки з Росією (хворим соціальним організмом світу), повільно перебудовується. Її перевага перед Росією в

соціальному плані полягає в тому, що народ через Майдани змушує владу шукати новий цивілізаційний шлях. У Росії ж — «народ мовчить».

Тенденцією світового цивілізаційного процесу є те, що старий колоніалізм відійшов у минуле в силу ряду причин.

1. Колоніалізм став економічно не вигідним. Первинне виснаження колоній — далеко в минулому. Природні багатства колоніальних країн давно поділені транснаціональними компаніями, яким не вигідні всякі антиколоніальні війни, повстання і т. д. Їм вигідніше за допомогою корупції купувати постколоніальні режими, ніж утримувати армії, адміністрації в колоніях. Політичне та ідеологічне забарвлення компродорських режимів їх цікавить мало.

2. Політично старий колоніалізм також себе вичерпав. Антиколоніальні рухи розірвали імперії. Відпала необхідність мати численні армії, коли у військах Великобританії служили індуси, австралійці, новозеландці і т. д. Зараз армії сильні технічним оснащенням, електронікою, інформаційним обладнанням. Тільки Росія й Китай ще роблять ставку на масову армію, а більшість країн — на технічно освічених контрактників. Цим шляхом збирається йти й Україна.

3. Колоніалізм віджив ідеологічно. Боротьба націй за самовизначення, за права людини, за демократію, правову державу зробили його негативним явищем, ідеологічно зневаженим. Тільки Росія, навіть після розвалу соціалістичного табору та СРСР, чіпляється за імперський статус, хоче знову перетворити в колонії пострадянські держави, ведучи війни з Україною, Грузією, готуючи агресію проти інших країн.

США могли б стати неокolonіальною державою, особливо з економічної точки зору. Але давні демократичні традиції, свобода громадянина — стоять на заваді цьому. Навіть Пуерто-Ріко довгі роки просилася приєднатися до США, пройшовши довгий шлях, щоб відповідати цивілізаційним нормам життя. Хоча іноді в діях США і проглядаються ознаки колоніальної політики, які ретельно маскуються. Але ж і Англія, і Франція також певною мірою страждають постколоніальним синдромом, втручаючись у внутрішні справи своїх колишніх колоній.

У світі інформаційна революція творить дива: в широкий обіг вводяться нові історичні, політичні, військові, економічні та культурні дані, які руйнують цивілізаційні міфи про передові та відсталі цивілізації, про історичні події і т. д. Люди все частіше починають самостійно шукати інформацію, коригувати свій світогляд, щоб протистояти дезінформації, брехливій пропаганді. Навіть ЄС створює спеціальні інформаційні служби, щоб боротися з дезінформацією, каламутним потоком, що походить з Росії.

На Україну сунеться лавина міфів, як засобами масової інформації недружніх країн, так і засобами масової інформації «п'ятої колони». Нібито Україна жила не в імперіях, а в «братній родині народів», що у неї є «старший брат», що українська мова — лише діалект «великоросійської» мови, що існують «братні» відносини з Росією та Білоруссю і т. ін. Ідеологічна агресія базується на військовій, економічній, політичній та дипломатичній агресіях, на шантажі й підриві національної безпеки. Настав час розібратися: хто «старший», а хто «молодший» брат? чия культура древніша? чи є «московіти» братами українцям?

Кожна країна, а тим більше держава, хоче цивілізаційно внутрішньо визначитися: які їхні расові характеристики, і до якої глобальної й регіональної цивілізації вони належать етнічно, релігійно, культурно; хто їх союзники та вороги; на якому цивілізаційному матеріалі твориться нація; в якому цивілізаційному співтоваристві жити далі і т. д.

У деяких випадках, як, наприклад, з Україною, виникає суперечність між цивілізаційним самовизначенням країни (держави) й зовнішнім визначенням. Більшість населення України вважає себе європейською регіональною цивілізацією з поліетнічним та поліконфесійним населенням. Східний сусід Росія вважає Україну частиною «русского мира» та «православної цивілізації», хоча це не так. Багато західних аналітиків вважають Україну «розколотою» цивілізацією (див. роботи С. Гантінгтона) євразійського типу.

В даному випадку є істотні розбіжності між самовизначенням та «зовнішнім» визначенням цивілізаційних характеристик України, що актуалізують потребу більш фундаментального дослідження даного питання. Крім того, в Україні з'явилося багато аматорських концепцій, автори яких пропонують вести родовід українців від міфічних трипільців, аріїв, гуннів, скіфів, західних праслов'ян і т. д. Ці концепції спираються на уривчасті археологічні, бібліографічні або етимологічні дані, що через невизначеність не можуть слугувати основою системної концепції етногенезу, державогенезу та релігіогенезу України.

Як вірно наведено в Біблії: «Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковечно стоїть ...» (Книга Еклезіястова 1.4). Тисячі років дослідники та письменники, ідеологи й політики, віруючі та атеїсти задають або шукають відповіді на питання: що є людство? чим відрізняються одні народи і країни від інших? що стало визначальним чинником становлення і експансії одних народів й виникнення та згасання інших? чому одні народи (за чисельністю) можуть створити свою націю і країну, а численні народи, вийшовши на історичну арену, зникають, відходять у небуття?

Сотні років український народ намагається усвідомити своє походження. Усвідомити себе як суб'єкта історії та вершителя своєї долі. Представники інтелектуальної еліти цього народу створили багато теорій, гіпотез, легенд про походження історичної долі українського етносу та української політичної (громадянської) нації. Але досі немає наукової теорії становлення українського етносу, рушійних сил його розвитку, які б у загальній формі прояснювали форми і фактори його злетів і падінь, консолідації та дезінтеграції, величі та приниження (іноді й самоприниження, синдрому «меншовартості»).

Напевне, прийшов час подивитися на український народ й на історію української державності з точки зору цивілізаційного підходу. З точки зору того: чи має право на самоідентифікацію та існування українська регіональна цивілізація? які критерії існування таких цивілізацій у світі та Європі, чи можливо застосувати ці критерії до України? яке місце в світовому цивілізаційному процесі займає й може зайняти Україна в найближчому майбутньому?

Такий підхід повинен: виключати міфи та вигадки про історію України, зайву ідеологізацію, притаманну трактуванню історії нових держав, що відродилися (компенсаторна функція на колоніальний відрізок історії); спиратися на політичні та історичні факти; враховувати альтернативні точки зору в трактуванні цивілізаційного процесу.

У той же час цивілізаційний підхід не може концентруватися на суб'єктивній історіографії, аналізі антиукраїнських фальсифікацій історичного процесу, що здійснюється свідомо чи під впливом міфів й соціально-психологічних стереотипів відкритих ворогів України або «друзів України», які хотіли б використати черговий раз народ України для реалізації відчужених геополітичних інтересів.

Цивілізаційний підхід передбачає не один критерій класифікації цивілізації, чим грішили деякі дослідники, в тому числі О. Шпенглер, М. Данилевський, С. Гантінгтон, а саме систему критеріїв. Тому цивілізацію треба оцінювати системно з точки зору раси, етносу, території, мови, політичного режиму, релігії, способу життя та спілкування тощо.

Взаємодія цивілізацій (співпраця, протистояння) протікає складно. По різних лініях здійснюється боротьба цивілізацій. Наприклад, протистояння може виникнути між релігіями, расами, етносами і т. д. Ці лінії протистоянь, як і співпраці, постійно змінюються. У сучасній ситуації протистояння за ідеологічною лінією «капіталізм — соціалізм» відходить у минуле. Але загострилося за лінією «авторитаризм — демократія». Всі цивілізаційні вибухи в Сербії, Україні, Лівії, Іраку, Сирії відбуваються по даній лінії. Важливо подивитися, хто яку сторону підтри-

мує. Тепер на черзі Росія та Білорусь, де існують авторитарні режими. У Білорусії з меншою ймовірністю, там може відбутися мирний перехід до демократії. О. Лукашенко проявив себе як успішний, гнучкий політик, який пом'якшує внутрішні протиріччя в країні, не дозволяючи режиму перетворитися в олігархічний.

Теорія цивілізаційного вибуху в Європі на рубежі століть має світове значення. По-перше, ми бачимо «постраждалих» від цивілізаційного вибуху — Росія (ще жива як держава та регіональна цивілізація), Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (зникла як держава й розпалася на регіональні цивілізації), Чехословацька держава (зникла як держава й розпалася на дві регіональні цивілізації). По-друге, відверто «виграли» від цивілізаційного вибуху США (зник прямий ворог — СРСР) та ФРН (відтворена могутня об'єднана Німеччина). По-третє, опосередковано виграли усі постсоціалістичні та пострадянські країни — цивілізації, адже зник поневолювач — СРСР. По-четверте, виграв весь світ, світова цивілізація. Зник порушник спокою, агресор, націлений революційним шляхом на світову комуністичну цивілізацію. Загалом, виграли всі, окрім Росії. Виграла, в тому числі, й Україна.

Цивілізаційне бачення України отримало розвиток у працях ряду істориків, політологів та філософів XIX — XX століть. Нове пізнавальне «піднесення» відбулося після здобуття Україною незалежності в 1991 році. Українськими дослідниками, такими як В. Андрущенко, Н. Горелов, В. Кремень, С. Кримський, М. Михальченко, А. Моця, Ю. Павленко, О. Прицак, М. Попович, О. Рафальський, В. Ткаченко, Я. Яцків та деякими іншими був широко використаний цивілізаційний підхід у наукових й публіцистичних працях. Найбільш потужна група дослідників «цивілізаційників» склалася в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. На базі цього інституту видано колективний двотомник «Еліти і цивілізаційні процеси формування націй» (2006 року), а також робота Н. Горелова, А. Моці, О. Рафальського «Цивілізаційна історія України», в якій простежується історія протоцивілізацій на території України та сучасна історія України в контексті цивілізаційного підходу. Дана робота є досить успішною спробою розглянути Україну як країну, що має потужну цивілізаційну передісторію і формується в самостійну цивілізацію. Видано роботи цивілізаційної проблематики й у відділі, очолюваному М. Михальченком.

Автор даної роботи вже багато років вивчає Україну як регіональну цивілізацію, обґрунтувавши такий підхід у ряді монографій: «Українське суспільство: трансформація, модернізація або Лімітроф Європи?»

(К., 2001); «Україна як нова історична реальність: запасний Гравець Європи» (К., 2004), а також в розділах кількох колективних монографій та підручників (наприклад, Глава II «Українська регіональна цивілізація як результат історичного розвитку», розділ V підручника «Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія» (К., 2006 — С. 601—647, у співавторстві з В. Андрущенком та Л. Губерським). Тепер настав час більш ґрунтовно викласти авторську точку зору з даної проблематики. Основи концепції про погляди на Україну та Росію, як окремі регіональні цивілізації автор виклав у монографії «Українська регіональна цивілізація: минуле, сучасне, майбутнє» (К., 2013). Звичайно, знайдеться багато противників такої точки зору, особливо з боку тих, хто вважає Україну такою, «що не сформувалася», тих хто відмовляє українській нації в праві на самоідентифікацію, власну мову, культуру та спосіб життя. Расисти, колонізатори й властивий їм спосіб мислення існували і продовжують існувати. Історія вже винесла їм свій суворий вирок. А наука повинна розвиватися відповідно до своєї внутрішньої логіки, не звертаючи уваги на антинаукові ідеологічні вигадки.

Українська регіональна цивілізація на етапі Київської Русі дала початок північно-східним давньоруським князівствам шляхом колонізації споконвічних фінно-угорських, тюркських, приуральських територій, й зараз розвивається через відторгнення чужої їй як духовно, так і політично Росії й дрейфує (політично і економічно) до ЄС, а ще більш глобальніше — до євроатлантичної інтеграції.

У суспільних науках існує багато визначень поняття «цивілізація». Основу цих визначень становлять різні критерії або чинники — культура, релігія, раса, етнос та інші. При цьому автори різних концепцій класифікації цивілізаційного процесу в більшості випадків знаходяться в полоні євроцентристського або північноамериканського світогляду, вважаючи, що тільки європейська та північноамериканська культури й християнська релігія (переважно католицизм та протестантизм) можуть виступати критеріями цивілізованості народів. Насправді будь-яка культура та релігія гуманістичної спрямованості можуть виступати важливими факторами формування цивілізацій різних типів.

Саме тому існує необхідність шукати більш універсальні критерії визначення цивілізацій та цивілізованості народів. На нашу думку, більш універсальним критерієм визначення цивілізацій є спосіб життя народів. При даному підході шанси на цивілізованість етносів урівнюються. Жоден етнос не обмежується в правах на цивілізованість. Звичайно, спосіб життя необхідно визначити в певних параме-

трах, які б вивели загальні критерії цивілізованості, як би вони не відрізнялися в різних регіонах.

Виходячи з такої методологічної позиції, можна стверджувати, що цивілізація — це етнічна чи етнополітична спільність, об'єднана мовою, територією (не обов'язково лише єдиною державною), культурою, економічним ладом, релігією, мораллю, рівнем життя й іншими компонентами способу життя, що функціонує на основі демократичного або недемократичного правового порядку (справедливого чи несправедливого), що базується на корінних інтересах народу чи егоїстичних інтересах владних еліт, законах, встановлених державою або співтовариством держав. В основі правового порядку можуть бути закладені світський чи релігійний світогляди, політичні, економічні та моральні цінності, обґрунтовані наукою (в деяких випадках релігією як ірраціональним знанням).

Міру сформованості цивілізації визначає її внутрішня єдність: наявність державницької чи національної ідеології (цілі, завдання, засоби пізнання та функціонування держави або нації), згуртованість еліт щодо реалізації такої ідеології, економічний, військово-політичний, науково-освітній потенціал держави або нації, а також інші чинники національно-державного розвитку, де не останню роль відіграє міжнародний фактор. Міру ж цивілізаційності того чи іншого суспільства, держави, державних спільнот визначає ступінь народовладдя, справедливості законів по відношенню до прав і свобод особистості, інститутів громадянського суспільства, поваги до норм вільної та відповідальної економічної діяльності, дотримання зафіксованих (наприклад, статутом ООН) або загальноприйнятих норм міжнародних відносин. Останнє важливе тому, що не може бути визнано цивілізованою державою або союз держав, що спирається на терор у внутрішній й зовнішній політиці.

Наше визначення цивілізації спирається на давні традиції суспільствознавства, що будуть розглянуті в наступних розділах. Цивілізаційна проблематика для України надзвичайно актуальна тому, що ця країна має кілька впливових геополітичних недругів, які б хотіли не допустити самостійної ролі України на міжнародній арені, мають територіальні претензії до неї, а також хотіли б історію України включити у внутрішню історію своїх країн.

В першу чергу це відноситься до Росії, яка ні геополітично, ні геоетнономічно, ні ідеологічно, ні соціально-психологічно не хоче змиритися, що Україна є незалежною державою. Незалежність України завдала ідеологічну та соціально-психологічну травми суспільній свідомості Росії, від якої вона не може позбавитись й відроджує старі міфи.

Ми вже відзначали, що міф Нестора про запрошення слов'янами варягів у «Повісті временних літ» не ґрунтується на історичних фактах. Міфи такого характеру були поширені в Європі, Кореї та інших країнах. Можливо, Нестор використовував європейський міф стосовно Русі на замовлення правителів. Тим більше, що цей міф анітрохи не спростовує той факт, що давньоруська державність була сформована задовго до вторгнення норманнів (варягів), а норманни силою захопили і пограбували Новгород, а потім убили князів Києва і підло захопили владу.

Ось як ці події трактує російський історик Ігор Данилевський: «Ця теорія зводиться до однієї простої тези: встановлюється етнічна належність легендарного Рюрика — скандинав він чи ні. Питання це виникло в XVIII столітті, коли на наступний день після тезоіменитства імператриці Єлизавети Петрівни мала відбутися лекція про походження російського народу і Російської держави історика Герхарда Міллера. В ній автор, спираючись на розповідь з «Повісті временних літ» про визнання Рюрика, робить висновок, що творцями російської державності були скандинави. Рецензентом цієї лекції був Михайло Ломоносов, який у відповідь написав дуже жорстке зауваження. Причому фактично свою незгоду з Міллером Ломоносов висловив в формі якщо не доносу, то реляції на ім'я государині. Різка реакція Ломоносова пояснюється не міркуваннями наукового характеру, а його особистою неприязню до Міллера. Потім було тривале обговорення в Академії наук, після чого текст лекції Міллера був просто знищений, а історію Росії було доручено написати Ломоносову, де він і розгорнув свою антинорманську теорію. Після цього питання, хто був Рюрик, і чи з нього розпочалася російська державність, було закрито. І хоча норманської теорії як такої не було, але саме завдяки Ломоносову суперечкам навколо неї було надано політичний характер. І потім вони розгоралися або згасали в залежності від політичної ситуації в Росії. Згодом Ключевський писав, що ця дискусія говорить про патологію суспільної свідомості, тому що хімічний склад крові перших руських князів не має ніякого відношення до зародження державності. І він, звичайно, був абсолютно правий. У радянські часи до початку сорокових років XX століття абсолютно спокійно визнавалося, що скандинави зробили певний внесок у розвиток російської державності, на перших її етапах. Потім точка зору різко змінилася, і в підручниках стали писати, що варяги були слов'янами, а скандинави тут зовсім ні до чого. Зрозуміло, що це було теж пов'язано з певною політичною ситуацією.

Етнічне походження правителів ніякого відношення до державності не має. Легенда про покликання Рюрика — це і є легенда, і ми не зна-

ємо, наскільки вона має відношення до реальності. Ми знаємо такі ж легенди в Кореї, в Мордві, а ще є чудова паралель у Відукінда Корвейського, коли він за сто років до «Повісті временних літ» у «Діяннях саксів» згадує про один епізод, коли нещасні бритти звертаються до саксів зі словами, що: «земля у нас багата і родюча, але нас весь час ображають. І взагалі, пов'язувати два питання — «кров» правителів і державність невірно. Наприклад, у Володимира Мономаха була і половецька, і грецька, і слов'янська, і норманська кров, а був він давньоруським князем. А скільки царів Росії були незрозуміло ким, чи німцями, як, наприклад, Катерина I та Катерина II.

Слід зазначити, що в обґрунтуванні унікальності Росії, її «окремого цивілізаційного шляху» брали участь багато російських вчених. Зупинимось на роботі одного російського історика. Академік РАН Л. В. Мілов опублікував оригінальну роботу «*Великоросійський орач і особливості російського історичного процесу*» (1998), де істина переплетена з помилками на підґрунті перебільшення ролі географічного та природного факторів у формуванні цивілізацій.

Концептуальна робота академіка Мілова з'явилася в складний для російської історичної науки час, коли колишні марксистські схеми втратили свої панівні позиції в суспільствознавстві та стали замінюватися теорією, що має слабке економічне підґрунтя. Запозичена із Заходу цивілізаційна концепція С. Гантінгтона будувалася на односторонній основі, використовуючи фактор культури та релігії, а стосовно Росії орієнтуючись на православ'я, як головний визначальний фактор. Академік Мілов створив теж односторонню теорію економічного базису для цивілізаційного підходу, що стосувалась лише історії Росії, дослідивши нібито основу основ — аграрний сектор економіки й вплив його на розвиток країни, її основних інститутів, культури та менталітету населення.

Одну з причин кризи вітчизняної історії 1970—1990-х років академік Мілов вбачав у тому, що «в нашій історіографії головний акцент був зроблений на виявленні загальноєвропейських рис історичного розвитку Росії». Деякі автори «прагнули до ідентичності наших етапів розвитку зі становленням історичного процесу в країнах Західної Європи».

У прагненні подолати цей європоцентризм, а точніше — схеми історичного розвитку, що створені на іншому матеріалі й нібито нав'язані російському науковому загалу, академік Мілов поставив у центр уваги аналіз «ролі природно-географічного чинника в історії народів Росії та Російської держави». Саме природно-кліматичний фактор, що впливав на головну галузь економіки — сільське господарство — зумовив колосальні розбіжності Росії з Європою не тільки в можливостях землероб-

ства, а й в усьому способі життя, у культурі в цілому. Дана теза суперечлива і є явним перебільшенням.

Зовні, робить висновок Мілов, — схоже, а по суті — інакше. Російський особливий шлях — це не примха історії й не її зміни, не забаганки царів деспотів — Івана Грозного та Петра Великого, Леніна й Сталіна, Єльцина і Путіна, це не горезвісний вплив Орди. Елементарна формула академіка Мілова зводиться до положення, що в Росії сукупність «природних потреб» індивіда істотно більша, ніж у Європі, а умови для їх задоволення набагато гірші. Природно-кліматичний фактор, завжди впливав на аграрний сектор, а при його створенні й вже після — на промисловий сектор, що є наслідком різких конкретно-історичних відмінностей між Європою та Росією в типі власності, в формі господарювання, в типі державності і в характері розвитку капіталізму. Це даність, яка не потребує морального рефлексування.

Російська цивілізація є суперечливою цивілізацією. Наведемо сучасний приклад. Сучасна Росія, як і СРСР вже сімдесят років святкує перемогу над Німеччиною, страждає всенародною ностальгією за тираном Сталіним, причому і перше, й друге коштувало багато десятків мільйонів загиблих, і, одночасно, Росія не справляється з проблемами сьогодення. При цьому ця цивілізація постійно кудись вторгається, воює в Європі, Азії, Африці, Латинській Америці.

Російське керівництво і пропаганда не хочуть зрозуміти просту річ — минуле померло, його не повернути. Втрати, яких зазнали воюючі й захоплені держави не повернути. Їх не можна компенсувати. Тому минуле треба пам'ятати, але не жити ним. Треба дивитися в майбутнє, а жити сьогоденням.

Росія й Захід живуть не в одному світі і не в пересічних світах, а в паралельних. Це дуже важлива методологічна умова, це потрібно розуміти для аналізу конфлікту регіональної російської цивілізації й так званої «західної» (насправді євроатлантичної) цивілізації — саме НАТО її окреслює.

Захід вважає, що міжнародна система безпеки, довіра, діалог — гарантія миру. Росії байдуже до міжнародних договорів — це лише тимчасова завіса для Росії, поки вона готується для чергової агресії, а довіра, діалог — це порожні слова. До тих пір, поки Росія володіє ядерним потенціалом, вона буде нападати, шантажувати, шукати можливості домогтися поступок. Це її внутрішній стрижень для власного історичного часу. Оскільки 30—70% технологій імпортозалежні, то скоро її ядерна зброя в умовах економічних санкцій Заходу приходитиме в непридатність, вибухати, перетворюючи Росію на територію підвищеної ядерної

небезпеки. І тоді Заходу доведеться вимушено допомагати Росії позбутися ненадійної ядерної зброї.

Методологічно важливо розуміти, що Російська імперія не змогла сформувати російську націю, а руську тим більше. Як і Римська імперія, й усі інші. Розкол імперії розпочався в 1917 році: відокремилися Польща, Фінляндія, Прибалтика. Потім Росії вдалося реінтегрувати Прибалтику, яка знову відокремилася в 1990—1991 рр. У 1991 році вийшли з імперії Україна, Білорусь, Грузія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Туркменія, Узбекистан, Киргизія. На черзі — Татарстан, Башкирія, Чечня, Калмикія та інші. Багато інших російських регіонів — Санкт-Петербурзький, Уральський, Центральньо-Сибірський, Далекосхідний й інші чекають часу, коли зможуть скинути тягар ненависної Москви. І цей час не далеко, якщо Китай почне анексію Сибіру та Далекого Сходу, а Камчатки й Курил — Японія.

Російська імперія лише перемішала етноси, та, слава Богу, не остаточно. Але зате сформувала стійку ненависть до Москви і «москалів», що грабують регіони.

«Тіло» і суспільна психологія багатонаціональних держав розділені на численні суперечливі сектори, що складно взаємодіють та конфліктують. Але ще більш небажана ситуація, коли «національні сектори» починають цивілізаційно самоідентифікуватися або ідентифікуватися як зовнішні суб'єкти політики — державами, міжнародними союзами та організаціями. Це означає, що «тіло» держави розпочало цивілізаційно розколюватися або внутрішнє напруження всередині держави настільки сильно зросло, що можливий цивілізаційний вибух. Так сталося в СРСР, СФРЮ. Тому аналітики уважно стежать за етнічно неоднорідними державами — Великою Британією, Іспанією, Бельгією, Росією і т. д., коли там станеться цивілізаційний вибух, що зруйнує «старе цивілізаційне тіло» й сформує нові регіональні цивілізації. Відстежити, коли почався «перегрів» багатонаціонального «тіла», — важливе й складне завдання вчених, служб безпеки та інших «зацікавлених» суб'єктів.

При дослідженні цивілізацій важливо враховувати релігійний фактор: монорелігійний або мультирелігійний, якщо держава багаторелігійна, то необхідно враховувати релігійну конкуренцію, релігійну історію. Україна — багатоконфесійна країна. Тому було б помилково відносити її до розряду християнсько-православних.

Сучасна Україна намагається подолати азіатський тип власності, коли вся державна власність належить сюзерену (царю, хану, королю) й чиновництво від його імені розпоряджається цією власністю.

Сюзерен віддає частини власності у тимчасове або постійне володіння, по своїй волі, а бо ж відбирає чи перерозподіляє. У Росії олігархи можуть мати власність. Але з волі президента вони її втрачають (Березовський, Гусинський, Ходорковський, Лебедєв, Пугачов і т. д.). В Україні ж вводиться західна модель економічної демократії: якщо власність придбана законним шляхом, вона недоторканна. Арешт на неї може бути накладено судом, якщо економічна діяльність здійснювалася злочинним шляхом (корупція, рейдерські захоплення, ухилення від податків і т. д.).

Українська регіональна цивілізація відбулася як географічний, політичний, економічний і соціокультурний феномен. Але внутрішні проблеми розвитку, а саме «розлом у самій собі» породжує зовнішні, в першу чергу агресію з боку більш сильних держав. Звичайно, головним чином з боку Росії. Внутрішні проблеми Росії, особливо небезпека розпаду, змушують правлячі кола останньої використовувати образ «зовнішнього ворога» в особі України для консолідації своєї країни й нації.

Приєм відомий. Гітлер називав головною загрозою Німеччини «світове єврейство» і «єврейський більшовизм», щоб під прикриттям пропаганди здійснювали свою експансіоністську політику. Керівництво СРСР лякало свій народ агресією світового імперіалізму, й під прикриттям «антиімперіалістичної» пропаганди будувало та здійснювало плани реалізації світової комуністичної революції. Капіталістичні країни під прапором боротьби з агресивним більшовизмом розвалювали як соціалістичний табір, так і комуністичну імперію — СРСР. Тобто, методи формування образу зовнішнього ворога для консолідації населення своєї країни і проведення агресивної політики випробувані тисячолітньою практикою міждержавних відносин. За двадцятип'ятирічний період після розвалу СРСР хто тільки не побував у ролі ворога Росії — країни Балтії і Грузія, Україна та Молдова.

У той же час існують і інші зовнішньополітичні виклики для української регіональної цивілізації. Сьогодні здійснюється не тільки економічне, а й політичне переформатування світу. Загальновізнано, що вже існують три майже рівнозначні економічні центри світу — США, ЄС та Китай. Але які політичні наслідки має економічне переформатування світу? Як урахувати Україні наслідки економічного і політичного переформатування світу? Можливо, наслідки входження в новий економічний світ будуть більш безболісні, ніж у новий політичний світ?

Додаткового аналізу вимагає взаємодія внутрішніх і зовнішніх викликів для України. Європейська орієнтація України, інтеграція в євро-

пейські структури по-різному сприймаються віковими та регіональними групами населення. Хтось вірить міфам, що НАТО просто мріє захопити Україну та годувати 46 мільйонів населення. Хтось вважає, що інтеграція з Росією зробить українців щасливими. Хтось покладається на безкорисливість США або Китаю. Які б міфи не породжувала утопічна свідомість, але реальність більш груба і прагматична: хочеш добре жити — добре працюй, будь раціональним в економіці та політиці, не забувай про розвиток освіти, науки, культури, охорони здоров'я і т. д.

Однією з найактуальніших проблем розвитку української регіональної цивілізації є пошук технологій досягнення гармонії між людиною та природою. Так, Україна багата на природні ресурси, але вони швидко виснажуються. Україна має хороший клімат і рекреаційні ресурси. Але і ними треба вміти користуватися розумно, з урахуванням довгострокової перспективи. В Україні ефективний людський потенціал. Але за байдужого ставлення до нього він буде використаний іншими державами.

Кінець ХХ століття став для України шансом відродження, шансом влитися у Світову цивілізацію. Реалізація цього шансу залежить тільки від свідомості та дій української політичної (громадянської) нації. На жаль, в Україні в суспільній свідомості існують дві умовні ідеології — постімперська і самостійницька (проукраїнська). Звідси сепаратизм деяких регіонів. Його як завжди підтримує Росія. Ці ідеології вносять сум'яття в голови людей, породжують боротьбу цивілізаційних цінностей. При цьому носії цих ідеологій етнічно не однозначні. Іноді етнічні українці більш проімперськи налаштовані, ніж представники інших етносів.

Цивілізації не є тісно пов'язані з державними кордонами. Можуть бути цивілізації (кілька локальних) й всередині держави, а от глобальні, такі, як наприклад африканська, арабська, європейська, християнсько-православна, охоплюють цілі материки, субрегіони. Важливо враховувати, що є духовні цивілізації — регіональні, культурні, ціннісні. Тобто, немає підстав для жорсткого зв'язку «політика — цивілізація». Хоча в деяких випадках, особливо коли ми говоримо про регіональні цивілізації, політичний фактор може відігравати домінуючу роль, навіть у глобальних цивілізаціях. Таке державне утворення, як імперія (в тому числі й СРСР) може бути як глобальною, так і регіональною цивілізацією, або ж включати в себе багато регіональних та локальних цивілізацій. Тут експансіоністська політика може слугувати засобом для створення політичних, релігійних, ідеологічних цивілізацій.

Таким чином, цивілізація — це форма людської спільності, у якій один або кілька соціально значущих чинників дозволяють відчувати себе чимось єдиним. Важливим методологічним моментом цивілізаційного аналізу є облік «спалахів» і «згасання» активності цивілізацій. При аналізі слов'янської цивілізації важливо враховувати, що у слов'ян залишилися сильними традиції язичництва. Особливо сильні традиції язичництва в Росії, де в реальності сформувалося «язичницьке православ'я» як суміш язичництва та частини християнства, що пояснюється специфікою проникнення православ'я на Новгородщину, Володимиро-Суздальщину й на інші території.

У 988 році була хрещена Київська Русь з центром у Києві. Колоніальні князівства Північного Сходу Європи та Тмутаракань не були хрещені, ще майже півтора століття вони залишалися язичницькими. Тільки військовим та місіонерським шляхом християнство набуло там розповсюдження. А Московська метрополія взагалі була заснована у 1448 році, значно пізніше, ніж золотоординська в Сари. Як і Московія була перейменована на Росію в 1713 та 1721 роках царськими указами. А до тих пір північно-східними територіями переміщувалися володимиро-суздальці, ростовці, тверці, московити і т. д.

Активно-агресивні цивілізації не народжуються самі по собі. Вони формуються соціальними умовами, психічним характером етносу, його героями та лиходіями (навіть чи Гітлера можна вважати героєм німецької нації ?!). Суб'єктивний фактор історії тут відіграє велику роль. Якби не було таких історичних особистостей, як Філіп Македонський та Олександр Македонський, навряд чи історія отримала б Македонську імперію. Багато імперій-цивілізацій створювалися завдяки суб'єктивному чиннику.

Стаціонарні цивілізації (Швейцарія, Україна, Чехія, Індія, Словаччина і т. д.) не прагнуть до експансії, формують і розвивають свій власний спосіб життя, свої цінності. Є цивілізації, які пережили етап стаціонарності, перейшли до активно-агресивного етапу, й знову повернулися до етапу стаціонарності (Монголія, Греція, Нідерланди, Португалія і т. д.). Але є і пульсуючі цивілізації: Німеччина від етапу стаціонарності вступає в етап активно-агресивний, і навпаки. І сьогодні немає ніяких гарантій від таких переходів.

Важливо розвінчати міфи та ідеологеми про «слов'янське братство» (ніхто з таким задоволенням не вбивав братів, дядьків із сім'ями, не знищував міста та села, як слов'яни), «дружбу народів» (хто її бачив?), про «об'єднуючу роль православної церкви», що завжди вірно служила владі (київським і московським правителям), а не народу. Поряд з цим

в сучасних умовах великого значення набувають: спростування стійкого міфу, що європейська (західноєвропейська) цивілізація є джерелом цивілізованості світу (особливо в ідеології колоніальних європейських імперій), оскільки китайська, єгипетська, ізраїльська, арабська, індійська та інші цивілізації внесли не менший внесок; заперечення того, що стереотип «цивілізовані — варварські» народи має під собою не ідеологічну, а науково-раціоналістичну підставу; заперечення тези, що в сучасному світі домінує конфлікт цивілізацій і цей конфлікт можуть врегулювати США й тим самим врятувати європейсько-американську сучасну цивілізацію; ствердження думки, що будь-яка локальна або регіональна цивілізація не тільки має право на співіснування й не повинна впасти під натиском євро-американських цивілізаційних цінностей, а, навпаки, розвиватися і розцвітати. Співпраця, вирішення конфліктів — майбутнє світової спільноти.

Mykchola Mihalchenko

Doctor of Philosophical Sciences,

Corresponding Members NASU

Methodological problems of analysis modern civilizations

The purpose of this study is not a detailed classification of civilizations and civilizational explosions and discusses the main methodological aspects. Each civilization is going through stages of development, prosperity and decline. It is noted that Ukrainian and Muscovite civilization — is radically different European and Eurasian civilization. That is no end of history is not expected. Is observed that the country will change, but the historical process will continue. In the modern era has changed the interpretation of the term “greatness”. Much of the analysis is devoted to finding civilization and Ukraine dangers that threaten it from. Civilization — a form of human community in which one or more socially relevant factors can feel something unique. An important methodological point civilizational analysis is to record “flash” and “extinction” activity civilizations. It is noted that the study of civilizations is important to consider the religious factor: monorelihiynyy multyrelihiynyy or if the state bahatorelihiyna, the competition must be considered religious, religious history.

Keywords: *civilization, world civilization, the civilization of regional, local civilization, civilizational crisis of civilization development, civilizational explosion methodology.*